

BOLALARDA AQLIY VA NUTQIY RIVOJLANISHNI TEKSHIRISH NATIJALARINI TAHLIL QILISH HAMDA BAHOLASH

Sh.Y. Usmonova

*Toshkent kimyo xalqaro universiteti
Samarqand filiali magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalarning aqliy va nutqiy rivojlanishni tekshirish natijalarini tahlil qilish va baholash hamda ilk yoshdagi bolalarni logopedik tekshirish, ilk yoshdagi bolalarni logopedik tekshirishning maqsadi – bolaning nutqini rivojlanishini uning yoshiga, intellektual rivojlanishiga mosligini, nutqidagi buzilishlarni aniqlash va nutqining xususiyatlarini o'rganish haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *ilk yosh, Individual yondashuv, logopedik tekshirish, vizual materiallar, diagrammalar, grafiklar, interaksiyalar, maqsadli rag'batlantirish, ko'p hissiy sensor metodlar, xotira mashqlari, impressiv (nutqni tushunishni) nutq.*

KIRISH

Jahonda o'smirlik yosh davri, ayniqsa, aqliy rivojlanishida nuqsoni bor o'smirlar muammosi dolzarb muammo bo'lib, alohida e'tibortalab masaladir. Chunki, o'smirlik yosh davrida shakllangan turli hulq-atvor ko'rinishlari geopolitik va ijtimoiy makon bo'lgan qit'a, mamlakat yoki oilalar rivojlanishi yo'ki tanazzuliga ta'sir etadi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bor o'smirlar sonining oshishi, ular voyaga yetayotgan oilalarda ota-ona-farzand munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatish bilan birga, o'smirning shaxs xususiyatlari shakllanishi va uning jamiyatga moslashishi jarayonini qiyinlashtirib boradi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'yicha, imkoniyati cheklangan o'quvchi yoshlarning 94% boshlang'ich ta'lim ma'lumotiga, 80% esa, umumiy o'rta ta'lim ma'lumotiga ega bo'lishlari aniqlangan. Bu borada, aqliy rivojlanishida nuqsoni bor o'smirlar farzandini tarbiyalayotgan oilaga tibbiy, pedagogik, pedagogik, ma'naviy va ijtimoiy himoya yordamlarini tashkil qilish dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda.

Asosiy qism. Aqliy va nutqiy rivojlanishni tekshirishning natijalarini tahlil qilish va baholashda quyidagilarga e'tibor beriladi:

- topshiriqni noadekvat bajarish yoki faoliyatning juda sodda usuli, o'rgatuvchi yordamni qabul qilishning sustligi, o'zining faoliyati natijasiga befarqlik, nutqning yaxshi rivojlanmaganligi intellektning dastlabki buzilishlarini ko'rsatadi. İlk yoshdagi bolalarni logopedik tekshirish, ilk yoshdagi bolalarni logopedik tekshirishning maqsadi – bolaning nutqini rivojlanishini uning yoshiga, intellektual rivojlanishiga mosligini, nutqidagi buzilishlarni aniqlash va nutqining xususiyatlarini o'rganishdir. İlk yoshdagi bolalarni logopedik tekshirishning vazifalari quyidagilardan iborat:

- bolaning nutqini paydo bo'lgunicha davrining xususiyatlarini va ilk nutqiy rivojlanishini aniqlash va tavsiflash;

- impressiv (nutqni tushunishni) nutqning rivojlanish darajasini aniqlash va tavsiflash;
- ekspressiv nutqning (faol nutqni) rivojlanish darajasini aniqlash va tavsiflash;
- nutq buzilishlarini differensial tashxis qilish;
- nutq paydo bo'lgunga qadar va nutqning yuzaga kelgandan keyin rivojlanish darajasining bolani umumiy psixik rivojlanishiga mosligini, muvofiqligini aniqlash;
- logopedik korreksiyaning mos sharoitlarini aniqlash;
- ota-onalarga nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish yuzasidan maslahatlar berish.

Logopedik tekshirish o'ziga nutqiy anamnezni yig'ishni, boshqa anamnezlar bilan tanishish, artikulyasiya a'zolarining tuzilishi va harakatchanligini tekshirish, nutqning ohangi, su'ratini (prosodik tomonlarini), tovushlar talaffuzi va fonematik idrokni, nutqning impressiv va ekspressiv tomonlarini (lug'ati, grammatik qurilishi, jumlati va bog'langan nutq) o'rganishni o'z ichiga oladi. Bir yoshgacha bo'lgan harakatning qo'pol buzilishlari kuzatilgan bolalarni tekshirishda reflektor harakatlarning, bolalarning qichqirishi hamda ovoz reaksiyalarini o'rganish zarur.

Ilk yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishini tekshirishning asosiy metodlariga quyidagilar kiradi: anamnetik ma'lumotlarni yig'ish, ota-onalar bilan suhbat, bolaning o'yin faoliyatida barcha nutq jarayonlarini bevosita kuzatish, bolaning nutqini faoliyati jarayonida hamda eksperimental sharoitda o'rganish.

Shuni e'tiborga olish zarurki, ilk yoshdagi bolalarni logopedik tekshirish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bir yoshgacha bo'lgan bolaning nutqini paydo bo'lguniga qadar davrini o'rganish murakkab bo'lib, u nerv sistemasining yetilmaganligi, nutq va sensor, motor, kognitiv funksiyalarning va hislarning me'yorda va patologiyada ham o'zaro chambarchas bog'liqligidan kelib chiqadi.

Bolaning nutq paydo bo'lgunicha va va nutqiy imkoniyatlarini baholash uning barcha nerv-psixik rivojlanishi va harakat doirasining xususiyatlarini e'tiborga olgan holda o'tkaziladi. Ilk yoshdagi bolalar doimo ham eksperimentator bilan oson aloqaga va topshiriqlarni bajarish faoliyatiga kirishmaydilar. Shuning uchun ilk yoshdagi bolaning nutqini tekshirishda logoped bola bilan ijobiy hissiy aloqani o'rnatib olishi zarur. Logoped ilk yoshdagi bolaning psixik rivojlanish qonuniyatlarini, turli yoshdagi bolalarni psixologik-pedagogik tekshirish metodlarini bilishi muhim, logopedik tekshirishni esa bolaning ushbu yoshi uchun yetakchi bo'lgan faoliyat turini e'tiborga olgan holda o'tkazishi kerak. Bu metodlarni qo'llash orqali logoped nutq nuqsonlarining turli formalarini differensiasiya qila olishi va ularni intellektning yetishmovchiligida, hissiy-irodaviy kuzatiladigan nutq nuqsonlaridan ajrata olishi mumkin.

Logoped nutq buzilishlarining nevrologik asoslarini bilishi va bolalar patopsixologiyasi bo'yicha, ularda ko'p kuzatiladigan psixik buzilishlar formalari haqida ham ba'zi tushunchalarga ega bo'lishi lozim. Bu bilimlar nutq buzilishlarining tuzilishini to'g'ri aniqlashga, korreksiyalash, o'qitish va tarbiyalash ishlarining eng maqbul yo'llarini tanlashga imkon beradi.

Logopedik tekshirishni o'tkazishga qo'yiladigan talablar.

Logopedik tekshirishni anamnezni to'liq o'rganib bo'lingandan va tibbiy tekshiruvdan so'ng o'tkazish maqsadga muvofiq. Bola haqida olingan ma'lumotlar logopedga nutq nuqsonining kelib chiqishi, kechishini aniqlashga, tekshirishda to'g'ri yo'nalishga, bolaning yoshiga, uning motor, sensor va intellektual imkoniyatlariga mos metodlarni tanlashga yordam beradi. Ilk yoshdagi bolaning hissiy-kommunikativ doirasining xususiyatlariga bog'liq holda logopedik tekshirishni psixologik tekshirishdan so'ng yoki u bilan parallel ravishda logopedik usullarni qo'llab o'yin tarzida, bolani qiziqtirib o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ikki yoshgacha bo'lgan bolalarni onasining yonida, ba'zi hollarda bola onasining tizzasida o'tirgan holda tekshirish tavsiya etiladi, chunki bu yoshdagi bolalarda yuzaga keladigan qo'rquv, xavotirlanish nutqiy negativizmni keltirib chiqarishi mumkin. Ikki yoshdan katta bo'lgan bolalar odatda berilgan yangi o'yinchoqlarga qiziqadilar. Bu yoshdagi bolalarni tekshirish vaziyatiga ularni maxsus tashkil etilgan o'yin faoliyatiga jalb etish orqali oson kechadi.

Nutqiy materialning barchasi nutqiy ongogenezni e'tiborga olgan holda tanlanishi zarur. 1 yoshu 3 oylikda 3-5 ta yaxshi tanish bo'lgan predmetlarning rasmlari, ko'rib chiqish uchun – 1 ta predmet rasmi qo'shimcha qismlarsiz, statik (tik turgan) holatda beriladi. 1 yoshu 6 oylikda 5-7 ta rasmlar orasidan kerakli predmetni topish taklif etiladi. Taklif etilgan rasmlarda predmet bola uchun tushunarli bo'lgan qismlardan tashkil topgan bo'lishi kerak. 1 yoshu 9 oylik bolalarga sodda mazmundagi voqyeaband rasm (qo'g'irchoq stulda o'tiripti, mushuk koptok o'ynayapti va hokazo) mos bo'ladi. Ikki yoshda sodda ikki pog'onali ko'rsatmalarni, masalan "Kubikni ol va onangga ber" berish mumkin. Ikki yoshdan so'ng bolalar ancha chuqur mazmundagi syujetni tushunishga qodir bo'ladilar.

Fonematik idrokning shakllanganligini o'rganish uchun 2 yoshu 6 oylikdan turlicha ovoz chiqaradigan o'yinchoqlar qo'llaniladi, 3 yoshdan esa rasm-simvollar va paronim so'zlarni ifodalaydigan predmetlarning yassi, tekis rasmlaridan foydalaniladi. Jumlati nutqning shakllanganlik darajasini tekshirish uchun bola bilan ko'rgazmaga tayangan holda (ertak personajlari) tanish bo'lgan ertakdan bir parchani eslab bevosita suhbat metodi qo'llaniladi.

Eksperssiv (tashqi) nutqga ega bo'lmagan bolalarni tekshirishda nutqiy diqqatning ifodalanganligiga, bola ovozga diqqatini qaratishiga, intonasiyaga mos reaksiyasiga; ovoz faolligining mavjudligiga va artikulyasiya a'zolari harakatlarining ixtiyoriy yoki reflektorliliga e'tibor beriladi. Bir yoshgacha bo'lgan bolalarni logopedik tekshirish bir oylik bolani tekshirish metodlari va yo'llari Tadqiqot predmeti: u bilan gaplashilganda javob sifatida alohida tovushlar chiqaradi.

Tekshirish metodikasi: katta odam chalqancha yotgan bolaga uning ko'zidan 23-30 sm masofada engashadi. O'zining yuziga nisbatan bolaning diqqatini tortadi, uni erkalatib gaplashadi, ba'zi tovushlarni cho'zib (5 martagacha) talaffuz etadi. Bola uchun yordam: agarda bola tovushlarni talaffuz etmasa, u bilan gaplashish 1-2 minutgacha cho'ziladi. Agarda shunda ham javob tovushlari bo'lmasa, bolani silab-siypalash, rag'batlantirish lozim. Bolaning o'zini tutishi: katta odamning bir necha marta unga qarab murojaat qilishiga bola

alohida tovushlar bilan javob beradi. Bir qancha vaqtdan (bir necha daqiqidan 1 minutgacha) so'ng javob berishiga ham yo'l qo'yiladi. Agarda bu vaqt oralig'ida istalayotgan xulq yuzaga keltirilmasa, unda bolaning beixtiyoriy vokalizatsiyasiga (ovoz chiqarishiga) diqqat qaratiladi va ularni boshqa topshiriqlarni bajarishida hisobga olinadi. Bir oylikda barcha shartli reflekslar namoyon bo'lishi lozim.

Ikki-uch oylik bolani tekshirish metodlari va yo'llari.

Tadqiqot predmeti: Gugulash tovushlarini talaffuz etadi.

Tekshirish metodikasi: bolaning bo'g'iz tovushlarini aytishi uchun uni orqasi bilan yotqiziladi, bolani erkalatib murojaat qilinadi yoki bolaning onasidan u bilan hissiy "gaplashish" so'raladi.

Agarda go'dak tekshirish davomida hych qanday bo'g'iz tovushlarini talaffuz etmagan bo'lsa, unda onasidan: "Sizning farzandingiz qorni to'q, dam olgan vaqtlarida qandaydir tovushlarni aytadimi? "Bu tovushlar qanday eshitiladi?"-, deb so'raladi.

Go'dakning onasi bola talaffuz etadigan tovushlarni bayon qilishga qiynalsa, unga logoped yordam berishi mumkin. Namuna sifatida logoped go'dakning onasiga gugulash tovushiga o'xshash tovushlarni misol tariqasida talaffuz etadi. Bola uchun yordam: agarda taktil-hissiy aloqada tovushlarni aytirishning iloji bo'lmasa, logoped bolaning nafas chiqarishini nafas gimnastikasi yordamida vokalizatsiya qilishga urinishi mumkin: dastlabki holat – orqasi bilan yotqizish.

Ko'krak qafasini, uning yon va oldi tomonlarini ritmik ravishda asta bosish. Nafas chiqarishda logoped gugulash tovushlarini talaffuz etadi. Bu metod 2 xaftalikdan 3 oylikkacha bo'lgan bolalarda qo'llanilishi mumkin. 3 oylikda dastlabki holat – bola orqasi bilan yotqiziladi. Bolaning bukilgan qo'llarini biroz yon tomonlarga stolning ustida yengilgina sirpantirib ochish (nafas olish), so'ngra ularni bukilgan holatda asta ko'krak qafasining yon tomonlarining ustiga bosish (nafas chiqarish). Nafas chiqarishda logoped gugulash tovushlarini talaffuz qiladi.

Bolaning o'zini tutishi: kattalarning bir necha murojaatidan so'ng go'dak alohida tovushlar bilan javob beradi:

a) go'dak birin-ketin unlilarga o'xshash tovushlar (ayniqsa, "ye" va "i"ga) chiqara boshlaydi. Asta-sekin undoshlar qo'shila boradi. Bu so'zlarning artikulyatsiyasi qisman noaniq, ba'zan esa umuman tushunarsiz bo'ladi; Ba'zan 3 oylikda bola ko'pincha orqasi bilan yotib velyar "r" tovushini talaffuz etishi mumkin.

To'rt oylik bolani tekshirish metodlari va yo'llari.

Tadqiqot predmeti: Faol turli gugulash tovushlarini talaffuz etadi. Gugulashda o'ziga-o'zi taqlid qiladi; bola bilan hissiy nutqiy aloqa qilinganda unga javoban qattiq kuladi; sokin va ritmik musiqaga turlicha munosabat bildiradi. Tekshirish metodikasi: bola tomon engashib, uni erkalatib, bir necha marta unga qarab gaplashiladi. Agarda bola ovoz reaksiyalari bilan javob bermasa, onasiga savol beriladi: "Farzandingiz qanday tovushlarni talaffuz qiladi?", "Uxlab turganidan so'ng, kayfiyati yaxshiligida o'z-o'zi bilan gaplashadimi?",

“Bolangiz qanday xursand bo‘ladi, kulishni biladimi?”, “Sokin va ritmik musiqaga qanday munosabat bildiradi?”

Besh oylik bolani tekshirish metodlari va yo‘llari.

Tadqiqot predmeti: guvrashni (bo‘g‘inlarni talaffuz etish) paydo bo‘lishi. Tekshirish metodikasi: odatda bolaning kayfiyati yaxshi vaqtlarda guvrashning dastlabki tovushlari paydo bo‘la boshlaydi. Agarda bu tovushlarni spontan eshitishning iloji bo‘lmasa, go‘dakning onasi yoki tekshiruvchi bolani ushbu bo‘g‘in zanjirlarini aytishga undaydi. Agarda tekshirish vaqtida buning ham uddasidan chiqilmasa, bolaning onasidan: “Farzandingiz kayfiyati yaxshi vaqtlarda qanday tovushlarni talaffuz etadi?”, deb so‘raladi. Onasi tomonidan bayon etilayotganda logoped bola bo‘g‘inlarning ketma-ket zanjirini talaffuz etishiga ahamiyat beradi. Agarda bunday bo‘lmasa, logoped namuna keltiradi va onasidan bunga o‘xshash tovushlarni bola qanday talaffuz qilishini eshitganligi so‘raladi.

Olti-yetti oylik bolani tekshirish metodlari va yo‘llari.

Tadqiqot predmeti: bo‘g‘inlarni talaffuz etadi.

Tekshirish metodikasi: bo‘g‘inlarni talaffuz etishga undaydigan omil sifatida katta odamning bola bilan gaplashishi zarur emas, ammo unga murojaat qilinganda bola quvonadi. Tekshirish vaqtida bola tomonidan beixtiyoriy (spontan) talaffuz etilgan barcha tovushlar e‘tiborga olinadi (belgilab boriladi). Agarda tekshirish vaqtida tegishli tovushlarning, quvonch qichqiriqlarini eshitishning iloji bo‘lmasa, bolaning onasi yoki logoped bola bilan taktil-hissiy aloqa o‘rnatishga urinib ko‘radi. Bola bilan bunday “gaplashish” vaqtida biroz to‘xtalish qilish lozim, bu vaqtda bola artikulyasiya a‘zolarining tegishli harakatlarini “topib” olishi mumkin. Agarda tekshirishning nihoyasigacha bola birorta ham bo‘g‘inlarni talaffuz qilmasa, uning onasidan “Farzandingiz qichqiriqdan boshqa qandaydir tovushlarni talaffuz etadimi?”, “Ular qanday aytiladi?” va “Farzandingizning kayfiyati yaxshi vaqtlarda quvonchli qattiq qichqiriqlar chiqaradimi?”, deb so‘raladi. Agarda bolaning onasi farzandining qanday tovushlar chiqarishini ko‘rsatishga qiynalsa, logoped namuna keltiradi.

Agarda taktil-hissiy aloqada tovushlar chiqarishning uddasidan chiqilmasa, logoped bolaning nafas chiqarishini nafas gimnastikasi yordamida vokalizasiyalashga urinib ko‘radi: katta odam bolaning qo‘llarini ushlab ularni yon tomonga va yuqoriga ko‘taradi (nafas olish) va galma-galdan o‘ng qo‘lini chap qo‘liga va chap qo‘lini o‘ng qo‘lini ustida holda ko‘kraging ustiga qo‘yadi (nafas chiqarish). Bolaning nafas chiqarishida logoped gugulash tovushlarini talaffuz etadi. Bu usul 6-12 oylik bolalarda qo‘llaniladi. Ko‘rishida, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda guvrashning (bo‘g‘inlarni talaffuz etishning) shakllanishini orqada qolishi natijasida tovush va artikulyasiya mimikasi o‘rtasida bog‘lanishlar yuzaga kelmaydi.

Sakkiz oylik bolani tekshirish metodlari va yo‘llari.

Tadqiqot predmeti: so‘z-belgilarni tushunadi.

Tekshirish metodikasi: tekshirish bolaning ota-onasining yordamida o‘tkaziladi, chunki bu davrda bola nutqni tushuna boshlaydi, vaziyatga munosabatini bildirishga qodir bo‘ladi. Bunda bolaga gapirayotgan odamning gavdasini holati, uning ko‘rinishi, sharoit, intonasiyasi,

ovozining tembri ahamiyatli bo'ldi. Tekshirishni o'tkazishda predmet, uning joyi, gapirayotgan odamning ovoz tembri va intonasiyasi bolaga yaxshi tanish bo'lishi kerak. Bolaning onasi logopedning savollariga javob berishga qiynalgan vaqtlarda undan uyida bola agarda o'yinchoq uning ko'ziga ko'rinmaydigan joyda bo'lsa nigohi bilan uni izlashga harakat qilishiga e'tiborini qaratish so'raladi.

Bola uchun yordam: agarda bola o'yinchoqqa qaramasa, katta odam bolani qo'liga olib o'yinchoq yoniga olib keladi, uning nomini aytadi va ".....qani?", deb so'raydi va darhol uni ko'rsatadi. O'yinchoqni o'rniga shunday tarzda qo'yadiki, bola uni kuzatsin va yana boladan uni so'raydi. 20-30 sek. to'xtalishdan so'ng bolaning o'yinchoqni nomini tushunganligi tekshiriladi, ammo bunda o'yinchoq bolaning oldiga ko'rsatmasdan qo'yiladi. To'qqiz va o'n oylik bolani tekshirish metodlari va yo'llari O'rganish predmeti: turli tovushlardan iborat bo'g'inlar zanjirini (3-5ta bo'g'indan iborat) talaffuz etadi; 2-4 so'z ko'rsatmasini 9 oylikda, va 4-7 ko'rsatmani 10 oylikda tushunadi.

Tekshirish metodikasi: bu yoshdagi bola tekshirish vaziyatida doimo ham ovoz faolligini ko'rsatmaydi, chunki notanish vaziyatdan qo'rqishi mumkin. Shu sababli tekshiruvchi bolaning malakalarini baholash uchun onasidan: «Farzandingiz 3-4ta bir xil bo'g'inlarni, masalan, «ma-ma-ma», «ta-ta-ta», «ba-ba-ba» va boshqalarni talaffuz etadimi?» deb so'rashi kerak. Agarda bola aloqaga yaxshi kirishsa unga 3-4 ta o'yinchok ko'rsatiladi, ularni bola topishi kerak. So'ngra ularning joylari o'zgartiriladi va so'raladi: «.....kani?» Savol 2-3 marta takrorlanadi. Bola uchta o'yinchokdan ikkitasini topganidan so'ng ular joylari bilan almashtiriladi va yana bir marta o'yinchoklar haqida savol beriladi. Bolaga yordam: agarda bola aytilgan o'yinchoklarni «.....qani?» savollari bo'yicha qidirmasa, tekshiruvchi o'rgatuvchi yordam ko'rsatadi: «ayiqcha qani?» Qara: mana ayiqcha!». So'ngra ayiqchani yashiradi: «Ayiqcha yo'q». «Mana ayiqcha». Shundan so'ng yana boladan so'raladi. Agarda tekshirish vaqtida bolada istalayotgan javob reaksiyasini yuzaga keltirishning iloji bo'lmasa, unda bolaning onasi farzandining uy sharoitidagi berilgan topshiriqqa tegishli o'zini tutishini aniq misollar orqali ko'rsatadi.

O'n bir oylik bolani tekshirish metodlari va yo'llari.

O'rganish predmeti: bo'g'inlarni va ba'zi so'zlarni (dada, oyi, opa va h-zo) talaffuz qiladi; 6-10 ta so'z ko'rsatmalarini tushunadi. Tekshirish metodikasi: bu yoshdagi bolani tekshirishni o'yin vaziyatida o'tkazish lozim. Kuchukni ovkatlantirish, ko'g'irchoqni uxlatish (ko'rsatib bermasdan) va h-zolar so'raladi. Ko'rsatma 2 marta takrorlanadi va bolaning harakatlari 5 minut kuzatiladi.

Bolaga yordam: agarda bola ko'rsatmani bajarmasa, logoped uning oldiga o'yinchoqni qo'yadi va yana bir marta topshiriq takrorlanadi. So'ngra bolaga talab etilayotgan harakat ko'rsatib beriladi. Bola bilan o'ynayotib, undan sodda, bola uchun tanish bo'lgan, masalan: «Ol, qo'y, ber, ko'rsat, tashla, buyoqqa kel, itar, kiydir, mumkin emas» kabi harakatlarni bajarish so'raladi. Agarda bola aytilayotganlarga e'tibor bermasa, so'zlar tushuntiruvchi imo-ishoralar bilan birgalikda aytiladi. Tushunilayotgan nutqda dastlabki umumlashtirishlarni aniqlash uchun boladan ikkita bir xil predmetni ko'rsatish so'raladi.

O'n ikki oylik bolani tekshirish metodlari va yo'llari.

O'rganish predmeti: bir necha predmetlarning nomini, harakatlarni, ismlarni tushunadi (ko'rsatilmasa ham), ba'zi topshiriqlarni (top, ber, qo'y, ber, mumkin emas va h-zo) bajaradi; 5-10 ta bo'g'in-so'zlarni, tovushlarga o'xshatishlarni talaffuz qiladi. Jihoz: o'yinchoqlar, bola doimo kiyadigan kiyimlar, foydalanadigan predmetlar. Tekshirish metodikasi: avval xonaga bolaga tanish bo'lgan bir necha predmetlar qo'yiladi. So'ngra tekshiruvchi onasiga ko'rsatmali ishoradan foydalanmasdan boladan predmetlardan birini, masalan: «menga koptokni olib kel!» yoki «qo'g'irchokni stol ustiga qo'y» va h-zolarni so'rashi iltimos qilinadi. Bolaga tanish bo'lgan o'yinchoqlar, predmetlar beriladi. «Bu nima?», «Bu kim?», «Kuchukcha qanday gapiradi?», «Mushuk qanday miyovlaydi?»

Ikki yoshdagi bolalarni logopedik tekshirish.

1 yoshu 1 oylikdan 1 yoshu 3 oylikkacha.

Impressiv nutq.

1. Atrofidagi predmetlarning nomini tushunadi. Jihoz: hayvonlarni, transportni, maishiy jihozlarni tasvirlovchi 3-4ta o'yinchoq.

Tekshirish metodikasi: a) bola oldiga 4ta nazorat predmetlari (qo'g'irchoq, mashinacha, kuchuk, koptok) qo'yiladi.

Tekshiruvchining: «.....qani?» savoliga javoban bola barcha predmetlarni ko'rsatishi kerak. So'ngra predmetlarning o'rnilar o'zgartiriladi va boladan yana so'ralgan predmetni topish ko'rsatmasi beriladi. Agarda bola yanglishsa yoki nomi aytilgan o'yinchoqni nigohi bilan qidirmasa, tekshiruvchi unga faqat ikkitasini ko'rsatadi va: «.....qani?», deb so'raydi. Javob bo'lmaganda bitta o'yinchoqni ko'rsatadi va uni nomini aytadi. Ikkita o'yinchoqning nomini aytish, so'ngra ularni boshqa nazoratlilar orasida ular haqida so'rash mumkin. Agarda bola uchtdan kam bo'lmagan predmetlarni topsa, ko'rsatsa topshiriq bajarilgan hisoblanadi; b) bolaning diqqati kiyimlarga, poyafzallarga (ishtonlar, shapka, tufli, ko'ylak) qaratiladi va «.....qani?», deb ularni ko'rsatish so'raladi. Agarda bola predmetlarni izlamasa yoki yanglishsa, tekshiruvchi ularni birgalikda qidirishni taklif etadi. Bolani biror predmetning oldiga olib boradi va: «.....qani?», deb so'raydi. Bola bilan birgalikda to'rtta predmetdan ikkitasini topish mumkin. So'ngra o'yinchoqlarni yana ko'zga ko'rinadigan joyga qo'yiladi va ularni topish, ko'rsatish so'raladi.

2. Harakatlarning nomini tushunadi. Jihoz: voqyeaband o'yin uchun o'yinchoqlar. Tekshirish metodikasi: bolaga «qo'g'irchoqni ovqatlantir», «Qo'g'irchoqni krovatga yotqiz», «kuchukka suv ber», «qo'g'irchoqqa qalpog'ini kiydir» va shunga o'xshash harakatlarni bajarish taklif etiladi. Agarda bola harakatlarni bajarmasa, tekshiruvchi uni o'rgatadi, so'ngra yana topshiriqni bajarishni so'raydi.

Eksperssiv nutq.: bola turli bo'g'in-so'zlarni, tovushga taqlid qilishni, undov so'zlarni qo'llay oladi. a, i, p, b, m, y tovushlarini talaffuz etadi. Faol lug'atning rivojlanish darajasi so'rash, bolaning o'yin faoliyatini kuzatish metodi orqali aniqlanadi.

1 yoshu 4 oylikdan 1 yoshu 6 oylikkacha.

Impressiv nutq.

1. Muhim belgilari bo'yicha dastlabki umumlashtirishlar.

Jihoz: ba'zi bir belgilar bo'yicha farqlanadigan ikkita o'xshash predmetlar. Tekshirish metodikasi: bir necha predmetlar, masalan, yumshoq matodan yasalgan kuchukcha, rezinadan qilingan kuchukcha, yumshoq matodan yasalgan mushukcha, qo'g'irchoq taklif etiladi va kuchukchani va yana kuchukchani ko'rsatish so'raladi.

2. Ustida, ichida ko'makchi otlarni tushunishi. Jihoz: kubik, mashina, koptok, quticha. Tekshirish metodikasi: boladan kubikni mashina ichiga, mashinani stul ustiga qo'yish, mashinani quti ichiga solish so'raladi.

3. Gavdaning 1-4 ta kismini ko'rsata oladi. Dastlab bolaning onasidan farzandining gavdaning qaysi qismlarini bilishi aniqlanadi. Eshitish diqqati va fonematik eshitish: nutqiy bo'lmagan tovushlarni ajratadi (1yoshu 6 oylik). Jihoz: childirma, qo'ng'iroqcha, yog'och qoshiqlar. Tekshirish metodikasi: bolaga nima ovoz chiqarganini topish taklif etiladi. Ekspressiv nutq: tovushlarga taqlid qilish, bo'g'in-so'zlar, predmetlarni va harakatlarni anglatuvchi so'zlar. a, u, o, i, m, p, k, g, d, b, n tovushlari. Tekshirish metodikasi: bolaga o'yin vaziyatida turli o'yinchoqlar, maishiy jihozlar ko'rsatiladi va: «Bu nima?», «Bu kim?», deb so'raladi.

1 yoshu 7 oylikdan 1 yoshu 9 oylikkacha.

Impressiv nutq:

1. Sodda hikoyalarni va kattalarning voqayeband rasm bo'yicha bergan savollarini tushunadi. Jihoz: mazmuni tushunarli, bolaning yoshiga mos bo'lgan turli voqyeaband rasmlar: qizcha uxlayapti, ovqat yeyapti, cho'milyapti, kiyinyapti va x-zo taklif etiladi. Tekshirish metodikasi: tekshiruvchi bolaning oldiga rasmlarni qo'yadi va «Qizchanning uxlayotganini ko'rsat», «Qizchanning cho'milayotganini ko'rsat», deb topshiriq beradi. Agarda bola berilayotgan savollarga tegishli rasmlarni ko'rsatishga qiynalsa, u bilan birgalikda rasmlar ko'rib chiqiladi va alohida personajlarga tegishli savollar beriladi.

2. «tagida» ko'makchi otining ma'nosini tushunadi. Jihoz: stul tagida yotgan predmet. Tekshirish metodikasi: bolaga stul ustidagi ruchkani, stul tagidagi ruchkani olish va ho-zo ko'rsatmalari beriladi.

3. Otlarning birlik va ko'plik shakllarni ajratadi (1yoshu 9 oylik) Jihoz: bu yoshda haqiqiy predmetlardan, shuningdek rasmlardan foydalanish mumkin: qalam-qalamlar, mashina-mashinalar va hokazo. Tekshirish metodikasi: bolaga ko'rsatish taklif etiladi (mashina qani, mashinalar esa qani, mashinani ber, mashinalarni ber).

4. Fe'llarning o'zlik nisbatida ifodalangan so'z-harakatlarni tushunadi. Jihoz: rasmlar (qo'g'irchoq qo'lini yuvyapti, qo'g'irchoq yuvinyapti, bola mashinani g'ildiratyapti, bola mashinada uchyapti, qiz kiyiyapti, qiz kiyinyapti). Tekshirish metodikasi: boladan qayerda kiyayayotganini, qayerda kiyinayotganini ko'rsatish so'raladi va hokazo. Uch juft rasmdan 2-3 tasini ko'rsatadi.

5. Kichraytirish ko'shimchalari mavjud so'zlarni tushunadi (1 yoshu 9 oylik). Jihoz: haqiqiy predmetlar yoki rasmlar: katta mashina, kichkina mashina, katta stul, kichkina stul va

hokazo. Tekshirish metodikasi: bolaga katta mashinani, mashinachani, stulni va stulchani ko'rsatish taklif etiladi.

6. Yuz va gavdaning 3-5 qismlarini ko'rsatadi. Tekshirish metodikasi: bola bilan hissiy aloqa o'rnatib, ko'zini, burnini, og'zini ko'rsatish so'raladi. Fonematik eshitish: nutq tovushlarini farqlash. Jihoz: kuchuk, mushuk, xo'roz, sigir.

Tekshirish metodikasi: bolaga nima ovoz chiqarganini anikqlash taklif etiladi. Bola tovushlarga taqlid bo'yicha tanish o'yinchoqlarni topadi.

Ekspressiv nutq:

1. Fe'llarni qo'llaydi, ikki so'zdan iborat jumalardan foydalanadi. Tekshirish metodikasi: bolaning o'yin faoliyatini kuzatayotib uning barcha nutqiy imkoniyatlari e'tiborga olinadi.

2. So'zning bo'g'in tuzilishi. 1 yoshu 9 oylikda bola ikki ochiq bo'g'inli (oyi, opa, dada), bir bo'g'inli (non, choy, uy, gul) so'zlarini ayta oladi. 3. a, u, o, i, m, p, b, k, g, d, n, t, l, s tovushlarini talaffuz qiladi. So'zlarda ko'pincha bosh dastlabki tovush yoki oxirgi undosh tashlab ketiladi.

1 yoshu 10 oylikdan 2 yoshgacha.

Impressiv nutq 1. Bolaning tajribasida bo'lgan voqyealar haqida ko'rsatilmasdan aytib berilganlarni tushunadi. Tekshirish metodikasi: katta odam bolaning xotirasidagi avval yuz bergan hodisalarni eslatib savollar beradi.

2. "yonida" ko'makchi otning ma'nosini tushunadi. Jihoz: koptok, stol. Tekshirish metodikasi: bolaga koptokni o'ynash taklif etiladi. "Kel, koptok o'ynaymiz. Endi koptok stol ustidan sakrasin. Koptokni stolning yoniga qo'y". Jihoz: voqyeaband rasmlar: kuchuk yog'ochni o'ynayapti, bola esa uning yonida turibdi. Tekshirish metodikasi: so'raladi: "Kuchuk nimani o'ynayapti?", "Bola nimaning yonida turibdi?".

3. Fe'llarning birlik va ko'plik shakllarini ajratadi (2 yosh). Jihoz: voqyeaband rasmlar: qizcha qo'shiq aytyapti, qizlar qo'shiq aytyaptilar; bola rasm chizyapti, bolalar rasm chizyaptilar. Tekshirish metodikasi: so'raladi: Top-chi, men qaysi rasm haqida gapiraman: "Qo'shiq aytyaptilar". "Rasm chizayotganlari haqidagisini ko'rsat". Uchta rasmlar juftidan bola ikkitasini ko'rsatishi kerak. Eshitish diqqati va fonematik eshitish: ovozning balandligini ajratadi (2 yoshda). Jihoz: o'yinchoqlar: katta va kichik kuchuklar, katta va kichik mushuklar va hokazo. Tekshirish metodikasi: boladan "Qaragin, mening qo'limda katta va kichik hayvonlar bor. Kichkinalari sekin ovoz chiqaradi, kattalari esa qattiq ovoz chiqaradi". "Hozir nima ovoz chiqarganini topasan". Ekspressiv nutq - ikkinchi shaxsda birlik va ko'plikda buyruq-istak maylidagi fe'llarni, infinitiv (harakat nomini) nutqda qo'llaydi; - bosh kelishikda otlarning ko'plik shakllarini qo'llaydi; - ravish, olmoshlarni: mana, ana, qayerda, yaxshi, kerak, kerak emas qo'llaydi; Ba'zan kishilik olmoshlarini aralashtirib yuboradi (o'zi haqida 3 shaxsda gapiradi); - co'zning bo'g'in tuzilishi: uch bo'g'inli so'zlarni (mashina, do'lana) nutqda qo'llaydi. Ba'zan bo'g'inlarni tashlab ketishi mumkin. - sifat va olmoshlarni qo'llab uchta so'zdan iborat gaplardan foydalanadi. Qo'shimchalarni qo'shish orqali so'z yasash malakalariga ega bo'ladi (erkalatish-kichraytirish qo'shimchalarini). Tekshirish metodikasi:

bolani o'yin faoliyatida kuzatayotib, rasmlar yuzasidan berilgan savollarga javob berishni taklif etib uning barcha nutqiy imkoniyatlari belgilab boriladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, aqliy rivojlanishida nuqsoni bor o'smirlarda kuchsiz emotsional intellekt, o'zgalarni emotsional jihatdan tushuna olmaslik, shaxslararo munosabatlarning passivligi, muloqotda o'zini nazorat qila olmaslik, boshqalarning emotsional kechinmalarini noto'g'ri prognozlash, negativizm va antipatiya xususiyatlari shakllanishi natijasida, ularda bolalar bog'langan nutqini rivojlantirish texnologiyalar vujudga kelishi asoslandi.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda emotsional holatlar bilan frustratsion vaziyatlar o'rtasida o'zaro bog'liqlik aks etib, o'zi va o'zga insonlar kechinmalarini sezish, o'zi va boshlarning his-tuyg'ularini boshqara olish, hissiy empatiya, emotsional intellekt va tangli emotsional vaziyatlarda o'zini boshqarish kabi omillar quyilashgan sari, ularda emotsional xususiyatlar salbiy jihatdan, frustratsion vaziyatlar esa ijobiy jihatdan shakllanishi dalillandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxsus pedagogika P.M.Po'latova G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi Toshkent-2005 100-1002 bet
2. N.G'oiyova, J.B.To'lanboyev. Aqli zaif bolalar bilish jarayonlarini rivojlantirish —International scientific research conference|| Belarus, International scientific- online conference www.interonconf.org
3. Karimova Z.A., Saydaliyeva X.A., Aqliy zaifligi bo'lgan bolalarning bog'langan nutqini rivojlantirish / Inter education & global study/ 1 (1), стр.111-119, 2025r
4. Axmedova L.R., Abidova N.Z. India international scientific online conference the theory of recent scientific research in the field of pedagogy/ Aqli zaif bolalar psixologiyasi va aqli zaiflikning turlari
5. Toxirov A.R. Aqliy zaiflikning yengil darajasi/ International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 7, Issue 01, January (2024) 694 <https://doi.org/10.5281/zenodo.10640963>.
6. Kadirov O.S. «General psychology» study guide. Samarkand - 2022.-250p.
7. Qodirov O.S. Yangi O'zbekistonda tarbiyasi qiyin o'smirlar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari. // Ta'limda istiqbolli izlanishlar. – 2024. № 4, Buxoro – 2024. B. 20-22.
8. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O'quv qo'llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
9. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.